

ANDERS SANDØE ØRSTED

efter maleri af Johannes Jensen ca. 1852 (Frederiksborgmuseet).

Mindeaften for Anders Sandøe Ørsted

i anledning af 200-året for hans fødsel den 21. december 1778

To foredrag i Videnskabernes Selskabs møde den 14. december 1978

I. ANDERS SANDØE ØRSTED SOM POLITIKER

Af Povl Bagge

Det er naturligt at Videnskabernes Selskab ønsker at mindes H. C. Ørsteds berømte yngre bror i 200-året for hans fødsel. Anders Sandøe Ørsted var fra 1810 til sin død 1. maj 1860 medlem af Selskabet og dets præsident i 12 år, valgt februar 1848. Hans berømmelse skyldes hans juridiske skrifter som Knud Waaben vil tale om. Han har dog også en ikke ubetydelig plads i vor politiske historie, og det skal jeg prøve på at gøre rede for.¹

Ørsted er et af dansk guldalders store navne. For den rige blomstring i åndslivet der opstod omkring år 1800 og betød »et mægtigt fremskridt i dygtig og stærk tænkning«, et nyt »langt åndedrag i videnskab og digtning«, var brødrene Ørsted, Mynster, Steffens, Oehlenschläger, Thorvaldsen »de store førere og indledere« — det er Valdemar Vedels ord.² De sidste fire var Anders Sandøes venner, han blev gift med Oehlenschlägers søster, digterens værker blev læst højt i svogerens hjem. Som sin bror og sine venner vilde Ørsted være alsidig. Foruden jura og filosofi studerede han økonomi og læste meget af den nye æstetiske litteratur, ikke mindst den tyske. Han interesserede sig levende for regeringens arbejde i den store reformtid og fulgte med i den livlige økonomiske, sociale og politiske debat sidst i det 18. årh. I hans politiske tænkemåde finder man adskillige spor derfra. Man får det indtryk at han bevarede det meste af det han læste i sin fabelagtige hukommelse.

Ørsted var tidligt intellektuelt moden. Han blev cand. jur. som 20-årig, tabte straks efter en konkurrence om en juridisk universitetslærerstilling, var dommer fra han var 23, sidst i højesteret, og blev derefter 34 år gammel 1813 deputeret, dvs. en af departementscheferne i det kollegialt styrede Danske Kancelli. Kancelliet svarede nogenlunde til de se-

nerer justits-, indenrigs- og kultusministerier. Dets geografiske område var kongeriget; de tilsvarende sager for monarkiets to, fra 1816 tre her-tugdømmer blev administreret af Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancellis indenrigske afdeling. Fra 1825 var Ørsted desuden generalprokurør, dvs. regeringens juridiske rådgiver og lovforfatter, fra 1842 tillige gehejmestatsminister, en af de ganske få borgerlige der før 1848 kom ind i kongens øverste råd, Gehejmestatsrådet. Endelig mødte han 1835–44 som kongens repræsentant, kgl. kommissarius, i de to kongerigske rådgivende stænderforsamlinger. 1848 blev han afskediget fra sine tre embeder, som statsminister samme dag martsministeriet tiltrådte. Han blev valgt i København til den grundlovgivende rigsforsamling, var derefter 1850–53 landstingsmand og april 1853–december 1854 premierminister for kongeriget og kultusminister. Det første års tid var han tillige indenrigsminister, derefter vikarierende justitsminister. Han må have haft en overordentlig arbejdssevne skønt hans helbred i hvert fald i perioder ikke var det bedste. »Anders er aldrig frisk, han arbejder og lider med den ham så egne milde tålmodighed«, skrev hans kone 1806 til sin bror digteren.³

Efter vore begreber kan man først kalde Ørsted rigtig politiker fra han blev minister. I virkeligheden havde han mulighed for at øve politisk indflydelse som kancellideputeret og kgl. kommissarius, og det må jeg tage hensyn til. Men jeg må hovedsagelig begrænse mig til at omtale nogle af hans politiske ideer og hans stilling til to vigtige politiske problemer, forfatningssagen i kongeriget og i monarkiet og det nationale spørgsmål, forholdet mellem danske og tyske i staten.

Ørsted læste i sin pure ungdom Thomas Paines skrift fra 1791 om menneskerettighederne og blev som flere danske begejstret for den franske revolutions ideer om lighed og frihed.⁴ Ligheden betød for ham og mange akademikere i hans generation dengang især, at adelig fødsel alene ikke skulde give en mand forret til statens højeste embeder. Han var selv af middelstand, slagordet middelstanden er nationens kerne blev udbredt herhjemme i hans ungdom, og Ørsted fortolkede og fulgte det på sin måde i sin politik ligesom talrige andre samtidige politikere gjorde det på deres.⁵

Han ønskede lige så lidt som de fleste liberale politikere økonomisk lighed. Jeg citerer nogle ord af ham fra 1849: »Når den ene i medhold af samme lovs, men under forskellige omstændigheders medvirkning, erhverver mere end den anden, så lider denne sidste ej uret; thi det er ikke

loven der begunstiger den første frem for ham«. Dette er igen en følge af »den store samfundslov« uden hvilken menneskeheden vilde gå til grunde, at enhver skal nyde frugten af sit arbejde og det lykken eller andres gaver har skaffet ham. Altså skal ejendomsretten og dermed den økonomiske ulighed beskyttes. Af denne ulighed og af uligheden i evner slutter Ørsted til en retfærdig og naturlig ulighed i politiske rettigheder og bruger den som et argument imod den almindelige valgret.

Derimod ser han det som et brud på den naturlige lighed hvis fødsel i en bestemt stand giver lovhjemlede rettigheder. Men sådanne rettigheder var der efter hans mening meget lidt tilbage af når den almindelige værnepligt blev gennemført.⁶

Den borgerlige frihed betød i hans ungdom især tre ting: ytringsfrihed, religiøs tolerance og økonomisk liberalisme.⁷ Som mange danske forfattere i 18. årh. mente han at de tre friheder kunde forenes med et enevældigt styre. Men han var tidligt klar over at de alle måtte begrænses af hensyn til stat og samfund, og ikke mindst af hensyn til personers og grupperes velerhvervede rettigheder. Det vil sige at han både var liberal og konservativ, og han sluttede sig som politiker nærmest til den retning han selv kaldte liberalt konservativ. I Ørsteds politiske program og praksis indgik et mere eller mindre moderat forsvar for de tre friheder.

Næsten alle danske skribenter sidst i 18. årh. mente at trykkefriheden var særlig vigtig, fordi den gjorde det muligt for en fornuftig offentlig mening at påvirke regeringen med råd eller kritik. Og Ørsted var under og efter enevælden tilhænger af en lovbegrænset trykkefrihed og principielt imod censur. Efter en periode med udstrakt frihed begrænsede regeringen 1799 og ved senere bestemmelser trykkefriheden stærkt. Ørsted fortolkede i en afhandling 1799-forordningen derhen at den tillod en rimelig kritik af enkelte regeringshandlinger, og fik sin fortolkning godkendt af domstolene. Han kæmpede forgæves for at få ophævet visse for pressen og forfatterne generende bestemmelser. Men det lykkedes ham i vid udstrækning at få henvist trykkefrihedssagerne til domstolene, der frikendte i mange tilfælde hvor kancelliet vilde have beslaglagt et blad eller et skrift. Derved var han med til at åbne for en relativt fri offentlig politisk debat i 1830erne og 1840erne.⁸

Under enevælden tog han flere gange offentlig eller i kancelliet til orde for større liberalitet i kirkelige og religiøse forhold end regeringen vilde tåle. 1815 skrev han at »enhver myndig borger bør have frihed til at vælge hvilken af de forskellige kirker han vil være medlem af«. Da

han 1826 hævdede at statskirkens præster havde en vis trosfrihed var det lige ved at koste ham hans embede. Han vilde give jøder valgbarhed til provinsialstænderne — de fik kun valgret.⁹

Han bevarede hele livet sin tro på Adam Smith's »lyse statsøkonomiske grundsætninger«. ¹⁰ »Jo mere samfundet skrider frem, jo mere sand oplysning og frihedsfølelse breder sig«, des mere kan og bør staten frigøre den private ejendom for bånd der f. e. hindrer fri omsætning, fri rentesats, fri varepriser, kontraktfrihed — det vilde betyde større velstand og bedre kår for alle, mente han.¹¹ Men vigtige samfundshensyn kunde nødvendiggøre visse bånd, og retstilstanden burde ændres langsomt og hensynsfuldt over for velerhvervede rettigheder. Et godt eksempel er hans holdning til den næringsfrihed junigrundloven krævede. Den vilde medføre at købstædernes monopol på handel og håndværk blev ophævet. Hvis det skete, havde købstæderne efter hans mening et retfærdigt krav på at den virksomhed der blev beskattet i byerne, ikke kunde drives i samme omfang lige uden for deres porte.¹² Kravet blev opfyldt 1857 ved næringslovens bestemmelse om at købstæderne skulde omgives af »læbælter«, inden for hvilke handel og håndværk i almindelighed ikke måtte drives. Hans forsvar for kontraktfrihed kunde hæmmes af en vis forkærlighed for patriarkalske forhold mellem herskab og tjenere. Det fremgår af hans store kritiske betænkning fra 1853 over et udkast til tyendelov, som han på flere punkter fandt uretfærdigt mod tyendet.¹³

Hans vurdering af den danske enevælde var altid overvejende positiv. Han forsvarede den før og efter 1848 mod de national-liberales angreb. Hvad det enevældige system angår brugte han hovedsagelig argumenter hentet fra det 18. årh.s danske statsretlige og politiske skrifter. Han hævdede at kollegierne og statsrådet sikrede at kongen kunde tage retfærdige beslutninger. Han påstod at længe før man drømte om junigrundloven »nød den danske mand en personlig frihed, en bevidsthed om lovlig betryggelse for enhver rettighed, der ofte savnes i republikker og konstitutionelle monarkier«. ¹⁴ Han var overbevist om at den danske enevældige kongemagt — i hvert fald i hans tid, skal måske underforstås — ikke satte sig ud over de love til hvis hævdelse magten var den betroet.¹⁵ Alle disse påstande ligesom hans opfattelse af ejendomsrettens økonomiske funktion finder man i litteraturen fra det 18. årh.

I sit fire binds erindringsværk *Af mit Livs og min Tids Historie* (1851—57), som Marcus Rubin med rette priser for dets væld af oplysninger og dets rigdom på tanker,¹⁶ og i andre skrifter forsvarede han tillige Frederik VI's og Christian VIII's regeringshandling, oftest med hidtil

ukendte træk og en fyldig argumentation, og han fremhæver begge kongers villie til at øve retfærdighed mod alle statens dele og mod tyske og danske.¹⁷ Et hovedpunkt i hans forsvar er at de to konger respekterede velerhvervede rettigheder, så f.e. de store landboreformer ikke greb mere ind i den private ejendomsret end hensynet til at skaffe den fortrykte bonde en tilbørlig retstilstand krævede.¹⁸ Han erkender at det er umuligt at trække skarpe grænser mellem hvad statens tarv kræver og hensynet til de enkeltes rettigheder. »Men jeg holder dog mere af den retning der kan synes mig at drive det noget for vidt i at hævde erhvervede rettigheder, end af dem der tager det let hermed«, tilføjer han.¹⁹

Til hans positive karakteristik af den sene enevælde hører også en bemærkning om at adskillige embedsmænd og ministre i stænderforsamlingerne, kollegierne og statsrådet frimodigt udtalte deres mening om hvad der var til kongens og statens tarv, uden at det kom dem til skade.²⁰ Han var selv en af de frimodige, skønt hans meninger ikke altid blev vel modtaget af kancellipræsidenten eller kongen.

Kongens og hans rådgiveres retsindighed hører til det Ørsted kalder de moralske garantier mod magtmisbrug som ingen forfatning kan undvære, en fri så lidt som en enevældig, hvis »sandhed og ret« skal gælde i samfundet. Men de moralske garantier beror ikke blot på de styrendes personlige tænke måde, siger han, de er bygget på hele folkets oplysning, religion og moral. Derigennem bliver det rette og sande en social magt, en almindelig folkebevidsthed, der som en fornuftig offentlig mening gennemtrænger både de styrende og dem der skal lyde. »For ingen er det vigtigere at have den offentlige mening for sig end for regenten«. ²¹

Ørsteds opfattelse af de moralske garantiers betydning for en forfatnings funktion og dermed for hans vurdering af både enevælden og en fri forfatning var en anden end de mere yderliggående liberales. Lidt forenklet sagt: De var i 1840'erne tilbøjelige til at tro at kongeloven skabte trællesind hos embedsmænd og andre, mens en fri grundlov vilde udvikle og samle folket og f.e. udjævne de nationale modsætninger i hvert fald i Slesvig.²² Ørsted mente tværtimod at »det er den ånd som lever i folket og går gennem dets love og organiske indretninger der skal besjæle grundlovens bogstav«. ²³ Han troede åbenbart at folket skulde modnes til at leve under en fri forfatning før det kunde få den. Og han mente, formodentlig med rette, at det folkevalgte kommunestyre han var med til at grundlægge omkring 1840 vilde bidrage til en sådan modning.²⁴

Ørsted fik første gang mulighed for at øve indflydelse på kongerigets forfatning, da han i 1830'erne deltog i regeringsforhandlingerne om indretningen af rådgivende stænderforsamlinger i monarkiet. Han fik næsten intet af sine særlige ønsker opfyldt, skønt han ofte havde et flertal i kancellikollegiet med sig. Ørsted ønskede een forsamling for kongeriget, hvad der vel havde givet stændernes beslutninger større vægt. Det blev to, en i Roskilde og en i Viborg. Han vilde give præster med en præstegård (beneficiarer) og kapitalister med en større formue (10.000 rdl.) i sikre papirer valgret og valgbarhed — det ser ud som et forsøg på at styrke repræsentationen for en oplyst og velhavende middelstand. Det mislykkedes. Kun besiddere af fast ejendom fik valgret og valgbarhed. Han mente dengang som senere at den store masse var for umoden til at vælge direkte og foreslog forgæves indirekte valg i landdistrikterne og større bykredse for at vælgerne kunde stemme på mænd de kendte.²⁵

Der var sivet så meget ud om Ørsteds holdning i trykkefrihedssagerne og forfatningsspørgsmålet at hans udnævnelse til kommissarius var populær. Kongens og folkets mand kaldtes han. Hans naturlige venlighed gjorde ham personlig afholdt. Senere blev vurderingen af ham mere negativ, bl. a. fordi ikke alle forstod at han som kongens repræsentant måtte handle efter sin instruks og ikke sjældent mod sin egen overbevisning. For bedømmelsen af hans handlemåde og karakter har det derfor betydning at hans breve til Christian VIII er blevet tilgængelige i vort århundrede. De har gendrevet en del af kritikken.

Ørsted argumenterede oftere, snart forgæves, undertiden med held, for at regeringen burde tage hensyn til eller følge den oplyste offentlige mening som var repræsenteret i stænderforsamlingerne. Det er en tankegang som spores i slutningen af det 18. årh.²⁶ 1840, da spørgsmålet om en friere forfatning blev offentlig rejst efter Frederik VI's død, var nogle af de konservative stænderdeputerede i Roskilde bange for at den ny tronfølger, den lidet agtede kronprins Frederik, efter sin tronbestigelse vilde udstede en ultrademokratisk forfatning. Derfor ønskede de en betryggende fri forfatning i Christian VIIIs kongetid. Det ser ud som om Ørsted var enig med dem. Han bad indtrængende kongen om ikke at støde disse liberalkonservative mænd fra sig — de stokkonservative hjælper til intet, tilføjede han.²⁷ Men kongen vilde nøjes med administrative reformer.

1841—42 behandlede Ørsted forfatningsspørgsmålet i to store anonyme tidsskriftartikler. Han benægtede ikke værdien af »en til en stats forhold svarende, i folkets tænkemåde rodfæstet og af dets tillid understøt-

tet konstitutionel forfatning« som den engelske eller den norske — han kaldte det en lykke for Norge at det havde fået sin forfatning inden unionen med Sverige. Men han mente at have vist at en fri forfatning ikke »i og for sig har et afgjort fortrin for den rent monarkiske« — unægtelig et beskedent forsvar for den sidste. Han skrev i hvert fald nu, at han var kommet til den overbevisning at hindringerne for at indføre en betryggende, altså moderat konservativ forfatning ikke »for tiden« lod sig overvinde. Han frygtede at en fri forfatning herhjemme nu vilde være en ulykke for folket og give de ultraliberale magten. Folket var ikke politisk modent, hævdede han. En væsentlig hindring var også at »stemningen mellem Danmark og hertugdømmerne er så uheldig som den for en stor del som følge af bevægelsespartiets virksomhed er blevet«. Det var nok for Ørsted sagens kærne.

Det var vist ikke alene kongens afvisende holdning til en forfatningsændring der bestemte hvad Ørsted nu skrev. Den kommende fri forfatning for monarkiet han 1842 diskuterede forudsatte store ændringer, hævdede han: Ophævelse af toldgrænsen mellem de to dele af monarkiet, større lighed i lovgivning, forvaltning, beskatning — for både i kongeriget og i hertugdømmerne klagede man over at være tungere beskattet end den anden part — og først og fremmest et ændret sindelag hos begge parter. Når så kildne problemer skulde løses kunde en enevældig kongemagt snarere gøre ret og skel end et parlament med indre splid. Helst så han at »en fuldstændig og velvillig gensidig erkendelse« mellem statsdelene blev almindelig, og at det danske sprog »af interesse for broderfolket og dets litteratur (ikke af tvang)« udbredte sig i hertugdømmerne. Så først, mente han, blev det muligt at få en fællesforsamling for monarkiet der behandlede alle de sager der vedkommer en folkerepræsentation, og ikke blot et »ufuldkomment og derfor meget misligt fællesskab, som indskrænkede sig til visse sager der anses for fælles«. ²⁸ Men det var blot en drøm om hvad der i bedste fald kunde blive virkelighed i en fjern fremtid — og måske en advarsel til alt for utålmodige tilhængere af en fri forfatning for hele monarkiet eller blot for Ejderdanmark.

At ændre sindelaget på begge sider var det sværeste. I Christian VIII's tid voksede spændingen mellem danske og tyske i det danske monarki. Den udkrystalliserede sig i en modsætning mellem en dansk national-liberal bevægelse, der vilde skære båndet mellem Holsten og Slesvig over ved Det tyske Forbunds grænse Ejderen, og knytte kongeriget og det af sprog halvt danske Slesvig sammen under en fri forfatning — og på den

anden side en slesvigholstensk bevægelse der vilde forene de to hertugdømmer — Lauenborg er i denne forbindelse uden betydning — gerne under en fri forfatning og i hvert fald med en fælles rent mandlig tronfølge, forskellig fra kongelovens mandlig-kvindelige der efter dansk opfattelse gjaldt også for Slesvig. Den nationale spænding var Ørsteds største bekymring, og bruddet mellem danske og tyske i monarkiet blev ham en bitter sorg.

Han havde i sin ungdom oplevet et fredeligt samliv mellem de to nationaliteter, og den dansk-tyske helstat var hans rette fædreland. I København hørte han lige så gerne tyske som danske præster, han var stærkt påvirket af tysk åndsliv — filosofi, digtning, retsvidenskab.²⁹ I Gehejmestatsrådet var den loyale holstener udenrigsminister Heinrich Reventlow-Criminil vistnok den kollega der stod ham nærmest personligt, ofte også politisk. Senere fik han et venskabeligt forhold til en anden loyal holstener, Carl Moltke. Ørsted betonedede både før og efter 1848 den gamle nære forbindelse mellem Slesvig og Holsten i lovgivning og administration, og troede at slesvigholstenernes ønske om at styrke forbindelsen med Slesvig kunde knytte dem til Danmark, fordi kongeriget og Slesvig havde fælles arvefølge. At bevare Holsten i monarkiet mente han var aldeles nødvendigt hvis Danmark skulde »beholde nogen betydenhed i det europæiske samfund«. ³⁰

Derfor var den nationalliberale ejderdanske bevægelse ham en vederstyggelighed, og han var meget betænkelig ved dens og andre danskes krav om yderligere støtte til den danske nationalitet i Slesvig. Han tilgav aldrig Peter Hiort Lorenzen at han 1842 »vedblev at tale dansk« i Slesvig stænderforsamling skønt han beherskede det tyske forhandlingsprog. Da Viborg stænder kom i oprør over at stænderpræsidenten i Slesvig havde frataget Hiort Lorenzen ordet og derved hånet det danske sprog, benægtede Ørsted at Viborgforsamlingen havde kompetence til at behandle et sådant rent slesvigsk anliggende. Denne mangel på forståelse for danske nationale følelser kostede ham en stor del af hans popularitet i Danmark.

1850, da han kunde tale friere, vilde han opretholde det danske sprog i Slesvig hvor det var kirkesprog; han mente det var de eneste steder hvor det havde holdt sig i en »nogenlunde tålelig skikkelse«. Men han hævdede at Slesvigs øverste styrelse måtte have tysk sprog, bl. a. fordi så meget af lovgivningen var på tysk, og han vilde ikke dele Slesvig.³¹ 1852 havde han skiftet mening om delingen. Hvis helstaten blev virkelig betrygget og Nordslesvigs befolkning ønskede det, havde han intet

imod at det kom under dansk lovgivning og administration. Sydslesvig kunde forbindes med Holsten, vel at mærke uden som dette at blive medlem af Det tyske Forbund.³²

Under det meste af Christian VIIIs regering arbejdede Ørsted med betydelig selvstændighed og frejdighed over for kongen for sine ideer om hvordan det hele monarki skulde holdes sammen under den danske kongeslæggt og modsætningen mellem tyske og danske udjævnes. Han gik hovedsagelig to veje.

For det første foreslog han en grundig undersøgelse af det statsretlige og finansielle forhold mellem statsdelene, en undersøgelse »der uden tvivl vil give det resultat at de gensidige klager i det væsentlige er ugrundede«.³³ Arvefølgespørgsmålet blev senere undersøgt, men resultatet der mod Ørsteds ønske blev offentliggjort 1846 og vakte vrede i Tyskland og hos den tyske befolkning i hertugdømmerne, var fra helstatssynspunkt utilfredsstillende for Holstens vedkommende. Det blev herefter Ørsteds praktiske standpunkt at det bestående dansk-tyske monarki *skulde* holdes sammen under kongeslægten. Hvis »lærde historiske retsgrunde« førte til at en anden fyrstelinie havde arveret til en del af monarkiet, måtte den bringes til at vige for det overordnede hensyn ved forhandling med de interesserede parter, også de magter der vilde bevare den europæiske stabilitet.³⁴ Det er et af de punkter inden for det område jeg taler om, hvor den gode jurists sunde sans slår igennem hos Ørsted. Det var i det væsentlige den fremgangsmåde der blev fulgt efter treårskrigen. Den førte til den nye, hundrede år senere ændrede tronfølge af 1853 som Ørsted hjalp til at få vedtaget i rigsdagen.

Dernæst søgte han at skabe organer for personlig kontakt og forhandling mellem kongerigets og hertugdømmernes ledende mænd.³⁵ Hans plan om »stænderkomiteer«, fællesudvalg fra samtlige fire stænderforsamlinger, strandede 1842 på hertugdømmernes stænders afvisning af denne »sammensmeltning« med kongeriget. Hans senere forslag om en rådgivende stænderforsamling for monarkiet blev godkendt for sent til at blive realiseret. Og det var forgæves at han i hele Christian VIIIs regeringstid pressede på kongen for at få sammenkaldt ansete og oplyste mænd fra kongeriget og hertugdømmerne, også oppositionsmænd, der skulde forhandle om de forskellige stridspunkter mellem de tre parter kongeriget, hertugdømmerne og regeringen.

Det havde måske været et forsøg værd. Men Ørsted havde forestillinger om resultatet der forekommer lovlig optimistiske. Det drejede sig hovedsagelig eller »kun« om misforståelser, mente han. De slesvigholste-

nere der »i lidenskabelig opbrusning« taler om at skille hertugdømmerne fra Danmark vil det i grunden ikke, tror han, eller de kan dog »ved rolig overvejelse af forholdene« bringes på bedre tanker. Den fjendtlige stemning mod Danmark er ikke så gammel at den ikke kan fjernes ved »gensidige forklaringer om forholdene som de virkelig er«. Selv enighed om arvefølgen tror han kan nås på den måde. Endnu 1850 skriver han i samme tone om at modsætningerne kunde være hævet ved oplysning og regeringsforanstaltninger i tide.³⁶ Hele denne argumentation vidner formentlig om at Ørsteds evne til at vurdere en politisk situation havde visse mangler.

Alle disse Ørsteds bestræbelser kan opfattes som forsøg på at skabe et solidt grundlag for en fri helstatsforfatning som han vistnok ret tidligt i 1840'erne anså for uundgåelig. Det var vel at mærke såvidt ses altid en helstat han tænkte sig som praktisk mulighed, med en vis autonomi for statsdelene og en fælles forfatningsmæssig og administrativ overbygning — hverken en union eller en dansk-tysk enhedsstat.

De oplyste og ansete mænd blev ikke sammenkaldt. Christian VIII døde januar 1848; på dødslejet pålagde han sin søn at give en fri helstatsforfatning som Ørsted og flere andre ministre allerede i nogen tid havde anset for en nødvendig indrømmelse til den offentlige mening, og havde ønsket gennemført i moderat form inden et tronskifte. Sammen med Carl Moltke og P. G. Bang skulde Ørsted udarbejde en konservativ forfatning, men han fik ikke større betydning i udvalget og var utilfreds med resultatet. Udkastet var næsten færdigt da martsbevægelsen og slesvigholstenernes oprør for en tid fejede alle muligheder for en helstatsforfatning bort.

I den grundlovgivende rigsforsamling talte han over 300 gange, navnlig i begyndelsen omstændeligt og docerende, og der blev klaget over at det kunde være svært at høre hvad han sagde.³⁷ En del af hans kritik af grundlovsudkastet vidner e.m.m. om sund fornuft. Men han fik ringe indflydelse og undlod at stemme for den færdige grundlov; hans offentlige motivering var hensynet til Slesvig og grundlovens ultrademokratiske karakter. To af dens paragraffer skyldes dog ham, en om valg af rigsforstander under kongens fravær eller sygdom (§ 9) og en om kongens ret til at meddele bevillinger og undtagelser fra gældende love (§ 32). Men nogle af hans ikke vedtagne forslag belyser sider af hans politiske opfattelse som jeg må omtale.

Sin vigtigste opgave så han i at forsvare en fast retsorden — »uden

hvilken al foregiven frihed er et blændværk« var hans kloge ord.³⁸ Han foreslog at hele grundlovsudkastets afsnit VII om borgerlige rettigheder og fremtidig lovgivning (løfteparagrafferne) skulde udgå. Blandt de 10 der støttede hans forslag var kapaciteter som Andræ og Krieger.³⁹ Ørsted var imod at binde den fremtidige lovgivning med bestemmelser der dels fandtes i gældende love, dels var uovervejede og alt for kategoriske. Han mente f.e. at trykke- og foreningsfriheden burde kunne ophæves i en kritisk situation, og at grundlovens næringsfrihed vilde gå købstædernes velerhvervede rettigheder for nær. At ejendomsretten er ukrænkelig anså han for en frase, fordi både offentlige hensyn og hensyn til private kunde retfærdiggøre indgreb, og almenvællets krav som iflg. § 87 motiverede ekspropriation var efter hans mening en alt for vag begrundelse og kunde måske bruges til at tvinge godsejerne til at afstå deres fæstegods. Han argumenterede før og efter 1848 mod bondevennernes krav om tvungen fæsteafløsning, som han anså for et uretfærdigt indgreb i ejendomsretten. Hans skrift *Til Belysning af Fæstesagen* (1856) er et vægtigt indlæg i denne argumentation. Også på andre områder forsvarede han den private ejendomsret og andre velerhvervede rettigheder, og han ønskede i det hele en lempeligere overgang til en ny retstilstand end flere grundlovsparagraffer muliggjorde eller krævede.⁴⁰

Hvad domstolene angår, var han betænkelig ved ordene »dommerne har i deres kald alene at rette sig efter loven« (§ 78), han mente de kunde opfattes som en alt for snæver betegnelse for en doms retlige grundlag. Han vilde ikke indrømme at domstolene efter loven er en sideordnet tredie statsmagt. Han vilde fjerne bestemmelsen om at domstolene er berettigede til at påkende ethvert spørgsmål om øvrighedsmyndighedens grænser (§ 77), fordi regeringen derved blev underordnet de almindelige domstole. Krieger og andre nationalliberale jurister foreslog at domstolene skulde kunne afgøre om en lov var i strid med grundloven. Ørsted protesterede skarpt. Han hævdede ligesom Tscherning at det vilde sætte den dømmende magt over den lovgivende og give enhver lejlighed til at forsøge at omstøde en lov gennem domstolene. De er ikke ufejlbarlige, sagde han. Forslaget blev forkastet.⁴¹

Ørsted havde allerede over for sine vælgere klart taget afstand fra udkastets almindelige valgret. Han vilde ikke overlade en så vigtig funktion til den besiddelsesløse mængde, der kunde blive redskaber snart for »omstyrtere« af ejendomsretten, snart for stokkonservative modstandere af gavnlige og retfærdige reformer, for tiden snarest det første. Derfor måtte formuen ligesom i stænderforfatningen være det rette udgangspunkt

for en valgordning. Han foretrak iøvrigt valgretscensus for valgbarheds-census, bl. a. fordi rigdom ikke er en garanti for politiske evner. Til folketinget vilde han hellere have indirekte valg og lav census end direkte valg og høj census. Han mente at det hævdede den ringere borgers selvfølelse at han blev taget med på råd. Til gengæld vilde han gøre landstinget uopløseligt. For at undgå valgtryk ønskede han hemmelig afstemning. Det fik vi først 1901.⁴²

Hans eget tokammerforslag blev forkastet med stort flertal.⁴³ Det indeholdt et folketing på 96 medlemmer med lav valgretscensus — han mente det i den øjeblikkelige situation var nødvendigt at sænke ejendomskravet til små jordbesiddende husmænd — og indirekte valg i landdistrikterne. $\frac{1}{3}$ af tinget, mere end byernes andel af totalbefolkningen motiverede, skulde vælges af købstæderne ligesom i Norge. Rigsforsamlingens valglov slog i de fleste valgkredse købstad- og landvælgere sammen til skade for købstadvælgerne, der ofte kom i mindretal.

Interessantere er Ørsteds forslag til landstinget. Han havde forgæves prøvet at sikre akademikerne en større repræsentation i stænderne. Nu foreslog han at 10 landstingsmænd skulde vælges af gejstligheden, universitetet og højesteret, for at kunne virke ved »det lys« de udbredte over sagerne. Lignende bestemmelser fandtes i flere udenlandske forfatninger. Men »fordi den for udvikling og retssikkerheden så vigtige indflydelse som den oplyste og velhavende middelstand burde have på folkerepræsentationen, let kunde blive udelukket« fra folketinget med dets brede valggrundlag, skulde de resterende 38 landstingsmænd vælges efter en så høj valgretscensus at kun store proprietærer, godsejere, mænd fra byerne med en betydelig fast ejendom og kapitalister med en ret stor formue (24.000 rdl.) i sikre papirer blev vælgere. De fleste af de nationalliberale kærnetropper embedsmændene og alle bønder blev udelukket fra at stemme, skønt Ørsted anså bønderne for at være måske den mest konservative gruppe i samfundet — hvis de da ikke netop som nogle af dem dengang var forført af opviglere til at kræve tvungen fæsteafløsning. Da bondevenner og nationalliberale dannede flertal i rigsforsamlingen havde Ørsteds forslag åbenbart ikke en chance. Efter mine beregninger vilde hans landstingsvælgere næppe blive flere end ca. 3000, omtrent så mange som valgmændene til Estrup-tidens indirekte valgte landsting. 1840 havde ca. 34000, alle ejendomsbesiddere (herunder fæstere med en middelstor gård) valgret til kongerigets stænder. Men de 3000 var altså dem Ørsted kaldte »den oplyste og velhavende middelstand«

som han vilde sikre indflydelse fordi han troede at disse vælgere gav »formodning om at ejendomsrettens og en fast retsordens beskyttelse, såvel som en fremadskridende udvikling må ligge dem på hjerte«, og at de vil modsætte sig en overdreven beskatning.

Med sin sædvanlige optimisme mente Ørsted, at når landstinget blev besat med sådanne liberalt konservative mænd som han ventede sig af sit forslag, vilde der »næppe i de to kamre blive nogen grundforskellig retning; i alt fald vil den snart forsvinde«. Det tror jeg er en urealistisk vurdering. Han vilde sikre at alle vigtigere interesser blev repræsenteret i rigsdagen, men han troede ikke at der bestod varige modsætninger mellem dem.⁴⁴

Da krigen var forbi og Ejderpolitikken opgivet, blev helstatspolitikken under pres fra de tyske stormagter accepteret af den danske regering og proklameret ved en kgl. kundgørelse 28. januar 1852. Den indførte et gehejmestatsråd under kongens forsæde og iøvrigt bestående af tre ministre for kongeriget (indenrigs-, justits- og kultusministeren), ansvarlige overfor rigsdagen, to ministre for de enevældigt styrede hertugdømmer, kun ansvarlige overfor kongen (det var Ørsteds tidligere ministerkolleger Carl Moltke og Heinrich Reventlow-Criminil) og fire fællesministre (udenrigs-, finans-, krigs- og marineministeren) der for kongerigske anliggender var ansvarlige over for rigsdagen, iøvrigt over for kongen. Udenrigsminister Bluhme førte som premierminister for kongeriget ad interim iflg. junigrundloven forsædet i det gamle statsråd for kongeriget; det blev hurtigt opløst af Gehejmestatsrådet.

Monarkiet var nu halvt konstitutionelt, halvt enevældigt styret, men kongen bebudede en fællesforfatning for monarkiets fælles anliggender. Om dens karakter tav kundgørelsen. Kongen lovede dog at holde junigrundloven ubrødeligt. Det måtte betyde at de indskrænkninger af grundloven som fællesforfatningen nødvendigt måtte medføre, skulde vedtages af rigsdagen efter paragraffen om grundlovsændringer. Dette blev bekræftet af finansminister Sponneck på statsrådets vegne, da D. G. Monrad 13. februar 1852 i folketinget spurgte om betydningen af kongens forbehold da han »vedtog« junigrundloven: at ordningen af alt hvad der vedkommer hertugdømmet Slesvigs stilling beror indtil freden er sluttet. Svaret var rigtignok ikke forhandlet i Gehejmestatsrådet men blev dér udtrykkelig overladt til kongerigets ministre.⁴⁵ Og da Bluhme 2. februar i landstinget sagde, at det efter hans mening fremgik af januar-

kundgørelsen at fællesforfatningen vilde blive givet »på forfatningsmæssig måde og navnlig med rigsdagens fulde medvirkning«, talte han som det senere viste sig ikke på alle sine kollegers vegne.

Ikke længe efter meddelte Ørsted i fortalen til bind II af sine erindringer (fortalen er dateret 28. maj 1852), at han mente noget andet end Bluhme om forfatningssagen. Ørsteds formentlig historisk og statsretlig tvivlsomme fortolkning af forbeholdet var, at kongen af egen magtfuldkommenhed kunde ikke alene oktroiere fællesforfatningen men også foretage de ændringer i junigrundloven som fællesforfatningen gjorde juridisk nødvendige. Ørsted tilføjede at flere ændringer i grundloven var ønskelige, men dem måtte rigsdagen vedtage. Som rigsdagsmand hjalp Ørsted samtidig med at få de for helstaten nødvendige love om toldenhed og ny arvefølge i monarkiet vedtaget.

Da de to liberaleste ministre april 1853 trådte tilbage var det derfor naturligt at Ørsted erstattede dem.⁴⁶ Han overtog deres fagområder kultur- og indenrigsministeriet og Bluhme overlod ham tillige posten som premierminister for kongeriget. Derved fritog Bluhme formentlig sig selv for at holde sine løfter til rigsdagen. Det ny ministerium vovede dog ikke på noget tidspunkt at forsøge en oktroiering af en ændret grundlov.

I ministeriet viste Ørsted på forskellige måder sin konservatisme, bl. a. ved at foranledige kgl. veto mod en af rigsdagen vedtaget lov om demokratisering af sogne- og amtsråd. Han gennemtrumfede mod kongens ønske at Martensen blev Sjællands biskop, og afskedigede til gengæld biskop Monrad fordi han var hovedmand for en adresse om mistillid til ministeriet.

Ørsteds vigtigste opgave blev dog forfatningssagen, og her viste han sig efterhånden at være mere liberal end den mest konservative fløj i ministeriet kan have ventet efter hans fortolkning af det kgl. forbehold. Bondevennerne og de nationalliberale havde flertal i rigsdagen. De forlangte ganske naturligt at se den kommende helstatsforfatning inden de vedtog en ændret grundlov, og krævede at der kun måtte ændres det mest nødvendige i grundloven. Det grundlovsforslag Ørsted forelagde rigsdagen i sommeren 1853 gik langt videre. Alle de paragraffer han i den grundlovgivende rigsforsamling havde foreslået udeladt og lidt til var fjernet i udkastet, bl. a. bestemmelserne om valg til rigsdagen, hvad der var en klar trusel mod den almindelige valgret, og alt hvad der vedrørte den almindelige værnepligt, den der som Tscherning sagde havde gjort bønderne fra trælle til frie mænd. Det var to slag mod bondevennerne og adskillige nationalliberale.

Grundlovsforhandlingerne med rigsdagen trak ud i flere måneder, og Ørsted var i det meste af tiden regeringens repræsentant. Der er tegn på at han stadig kunde charmere en forsamling af politiske modstandere, og man kunde ganske godt lide ham i oppositionen. Men han var som Neergaard har skildret det i Under Junigrundloven en dårlig parlamentariker, og det blev efterhånden klart at han ikke havde ministeriets flertal bag sig.⁴⁷

Han vilde forhandle for alvor med oppositionen og til en vis grad komme den i møde. Da de mest konservative ministre havde protesteret mod at Ørsted i rigsdagen dels havde udtalt sig om den kommende helstatsforfatnings indhold, dels havde erklæret at der kunde forhandles om hvilke områder der kunde forblive særlige for kongeriget skrev han 12. dec. 1853 et brev til den betydeligste af kritikerne Carl Moltke, der personligt stod ham nær. Brevet tyder på at han fra begyndelsen har misforstået regeringsflertallets politik, men hvad han ønskede nu efter at have mærket stemningen i rigsdagen er klart. Hovedpunkterne er følgende: Efter de forventninger om en konstitutionel helstatsforfatning som januarkundgørelsen og det forrige ministeriums løfter har vakt, er Ørsteds erklæring om at helstatsforfatningen vil blive fri det mindste man kan byde rigsdagen hvis man ønsker en overenskomst med den. »At rigsdagen uden videre skulde på nåde og unåde give forfatningen i regeringens vold, er ikke at tænke på, ligesom jeg, da jeg påtog mig at træde ind i ministeriet, ikke havde mindste anelse om en sådan fordring eller forventning«. Hvis helstatsforfatningen til sin tid bliver uden besluttende myndighed over lovgivning og beskatning vil det være det naturligste at han går af. Og når han nu erfarer at den hele forhandling med rigsdagen skal bestå i at hævde regeringens ubetingede ret til at indrette helstatsforfatningen efter eget skøn, »er jeg aldeles umulig og bør snarest mulig træde tilbage«. ⁴⁸

Ministeriets forhandlinger med rigsdagen fortsatte dog endnu et par måneder men brød sammen febr. 1854. Ørsteds stilling i ministeriet blev svagere og svagere, og han måtte tåle at blive åbenlyst desavoueret i rigsdagen af kolleger.

Helstatsforfatningen blev uden hensyn til rigsdagen oktroieret juli 1854. Ørsted havde givet sine kolleger et udkast dateret 10. maj 1854 til en konstitutionel helstatsforfatning, konservativ, men med lovgivende og skattebevilgende myndighed for rigsrådet. Ministeriet vedtog i stedet finansminister Spønnecks udkast som var næsten helt absolutistisk, uden besluttende myndighed for rigsrådet undtagen m.h.t. nye skatter og statslån. Men Ørsted gik ikke af.

Det rigsråd Ørsted foreslog havde ligesom Sponnecks flertal af kongerigske medlemmer. Det var et brud med hans tidligere helstatspolitik hvis mål var forsoning mellem tyske og danske. I alle de rådgivende eller lovgivende forsamlinger for hele monarkiet han havde foreslået under og efter enevælden, havde der været lige mange medlemmer fra kongeriget og hertugdømmerne. Endnu i sit store forsvar for helstaten fra 1850, altså efter oprøret, hvor han forudsatte at fællesforsamlingen skulde være lovgivende, tilføjede han som en ufravigelig regel, at der skulde være paritet. Det vilde blive en ulykke for hertugdømmerne hvis de blev underkastet en overvejende dansk forsamlings herredømme, skrev han.⁴⁹ Men da Madvig marts 1854 i landstinget udtalte frygt for at Ørsted og de to andre ministre der havde kontraseret forfatningsreskriptet 28. januar 1848, vilde sørge for at der også blev paritet i den ny helstatsforfatning, svarede Ørsted: »Fornemmelig som følge af den skyld som de andre landsdele har pådraget sig, er det blevet umuligt at der kan tilstås dem de rettigheder og den deltagelse i de fælles anliggendes behandling, som den tid (1848) var dem tiltænkt«. ⁵⁰ Var det stemningen i rigsdagen han bøjede sig for, eller var det slesvigholstenernes hader Carl Moltke der havde påvirket ham?

I indstillingen til kongen om juliforfatningen som Ørsted underskrev på samtlige ministres vegne, måtte han da også i hvert fald delvis vende tilbage til sit gamle standpunkt. Han skrev nu under på at en konstitutionel forfatning med kongerigsk flertal i rigsrådet vilde føre til en underordning af den ene part, som ikke kunde bestå med retfærdighed eller kongens løfter og forpligtelser. Det var unægtelig en fordømmelse af Ørsteds eget sidste forfatningsforslag.

Ministeriets skarpeste kritiker D. G. Monrad gav mange år senere indstillingen til kongen ret. Han var efterhånden blevet overbevist om at det nationale spørgsmål dengang var langt vigtigere end den konstitutionelle frihed, og at enhver tysker måtte langt foretrække absolutismen for en lovgivende forsamling med dansk flertal. Men han tilføjede: »Det var således i og for sig rigtigt at det Ørstedeske ministerium vilde have en rådgivende forsamling, men det der i og for sig er rigtigt bliver i politisk henseende urigtigt når det ej lader sig gennemføre. Efter at grundloven var givet det danske folk kunde det ikke lade sig gøre at indskrænke dets indflydelse på fællessagerne til gode råd«. ⁵¹ I grunden var det vel for det meste også Ørsteds mening at det nationale spørgsmål var vigtigere end den konstitutionelle frihed.

Imidlertid blev kongen træt af de stadige konflikter med ministeriet

og bange for at miste sin popularitet. Han allierede sig med oppositionen og ministeriet faldt december 1854. Det nye ministerium gennemførte 1855 en konstitutionel helstatsforfatning med kongerigsk flertal i rigsrådet. Den blev sprængt et par år senere af tysk forbitrelse.

Neergaard og andre kalder Ørsted ministeriets chef. Det var han hverken formelt eller reelt. Han var premierminister for kongeriget men det gav ham ingen lederstilling i det samlede ministerium. Da han på hele ministeriets vegne underskrev indstillingen om helstatsforfatningen var det iflg. statsrådsprotokollen fordi han var den minister der havde den højeste rang.⁵² Han blev respekteret som jurist og kunde derved vinde nogen indflydelse. Men som den bedrevidende havde han ringe tilbøjelighed og måske heller ikke evne til at gennemføre et frugtbart kompromis og lod sig hellere overstemme. Til at blive den reelle leder manglede han pondus i en kritisk situation og fasthed på længere sigt.

Han var kongerigsk minister og derfor ansvarlig over for rigsdagen, og han kunde have benyttet f.e. dens mistillidsvotum eller ministeriets afvisning af den konstitutionelle forfatning han havde stillet rigsdagen i udsigt til at gå af. Hvorfor gik han ikke? I oktober 1854 sagde han i folketinget at han tit havde ønsket at gå men at kongen havde bedt ham om at blive. Var han en svag karakter som nogle historikere mener? Det er svært at besvare entydigt. Under Frederik VI satte han sit embede på spil da han modsatte sig et forslag om decimering af samtlige fanger i tugthuset efter at nogle af dem havde gjort oprør. Det var en samvittighedssag for ham at undgå at uskyldige blev henrettet.⁵³ Han havde så megen civilkurage at han gang på gang hævdede sin egen mening over for den enevældige konge. Men jeg tror at hans dialektiske tænke måde og måske hans respekt for den offentlige mening i visse situationer gjorde ham mere påvirkelig end godt er for en politiker der skal være leder. Påvirkelig af opinionen i stænderne og i rigsdagen, påvirkelig af mere målbevidste stærke karakterer i ministeriet.

Fru Heiberg der var en god menneskekender siger at han i dagligt samvær med fremmede var halvt undselig og lidt kejtet. Hun kalder ham den »rene, uskyldige«, altså naive. Stænderforsamlingernes historiker Hans Jensen er inde på det samme hvor han taler om at Ørsted naivt troede på at alle velsindede vel oplyste mennesker lader sig lede af en ved gode saglige grunde vunden overbevisning.⁵⁴ Det er der meget om, og jeg har nævnt eksempler på hans formentlig alt for store politiske optimisme. Træffende for Ørsteds reaktion ved flere lejligheder er A. D. Jørgensens bemærkning om hans holdning til den dansk nationale be-

vægelse: Han overså at politik ikke er lovkyndighed og at den politiske udvikling jævnlig medfører hvad en logisk betragtning kalder inkonsekvenser.⁵⁵ Det samme gælder om flere udmærkede lærde når de blander sig i politik. Men det var ikke naivt at han overfor Carl Moltke advarede regeringen mod at oktroiere en ny grundlov uden at have vist villighed til at forhandle. Og han vidste godt eller havde efterhånden lært at de der har magten ofte er tilbøjelige til at misbruge den. Det var efter hans eget udsagn et vigtigt motiv til at han endnu 1850 afviste dansk flertal i en dansk-tysk lovgivende forsamling. Rigtignok opgav han jo dette standpunkt i sit sidste forslag til en helstatsforfatning.

Inden for de begrænsede områder jeg har talt om er det svært at finde håndgribelige varigere resultater af Ørsteds virksomhed. Under enevælden var han for liberal, efter den for konservativ til at få afgørende indflydelse. Han gjorde formentlig den sene enevælde lidt mere liberal end den var blevet uden ham. Han var som kommissarius med til at forberede et frit politisk liv og en debat på et ganske højt plan. I rigsdagen betød han noget for vedtagelsen af den tronfølge lov der gjaldt til 1953, og endnu i vor nuværende grundlov står en af de paragraffer han foreslog til junigrundloven (nu § 25). Det er alt hvad jeg tør sige. Det er dog ikke utænkeligt at en grundigere undersøgelse end jeg har kunnet foretage vil afsløre påvirkninger fra Ørsted på det senere forfatningsliv, at f.e. de nationalliberale der tog afstand fra junigrundloven og andre konservative har fundet ideer og argumenter hos ham.

Ørsted blev navnlig efter sin afvisende holdning til Hiort Lorenzen 1842 udsat for skarpe, tildels grove og hadefulde angreb og urigtige påstande. Meget af dette kunde han berigtige i sin alderdoms store erindringsværk. Men mange berigtigelser blev ikke læst. Endnu 1874 kaldes han i en udbredt Danmarkshistorie en mand der i Christian VIIIs dage med hårdnakket hensynsløshed havde kæmpet mod alle tidens og folkets krav på Danmarks frihed, udelelighed og danskhed, og 1853—54 som en affældig olding undergravede den sidste levning af politisk tillid og agtelse. Det var endda en forfatter der påstod at han oplevede dette med dyb og inderlig smerte.⁵⁶

Ved Ørsteds 100-års fødselsdag mindede Otto Borchsenius så om hans erindringer og opfordrede de unge til med dem som udgangspunkt at se på ham med egne øjne.⁵⁷ I 1880erne begyndte Hal Kochs bedstefar, kirkehistorikeren provst L. Koch at studere Ørsteds levned, og 1896 kom Kochs smukke, forstående men ikke ukritiske Ørstedbiografi. Jeg har

citeret Valdemar Vedels vurdering fra 1890 og Marcus Rubins fra 1895. Også A. D. Jørgensens karakteristik i Danmarks Riges Historie (1896–98) har mange positive træk. 1890erne var vistnok det egentlige vendepunkt i vurderingen af Ørsted som politiker og menneske. Andre som Troels G. Jørgensen, Hans Jensen og Harald Jørgensen har siden bygget videre med udnyttelse af nyt kildestof. Adskilligt af det jeg har sagt har jeg hentet fra disse forfattere.

De tre politiske retninger omkring 1848, bondevennerne, de national-liberale og de konservative (som Ørsted må regnes til) har præget hver sin tradition i dansk historieforskningens opfattelse af den sene enevælde.⁵⁸ Påvirkningen fra Ørsted finder jeg især hos Hans Jensen og A. D. Jørgensen. Når Hans Jensen i sin bog Nordisk Statsstyre (1942) skildrer Danmark i enevældens sidste tid som en retsstat hvor borgerne gennem lovene var tilsikret adskillige af de vigtigste frihedsrettigheder, hvor presselovgivningen var mild, den religiøse tålsomhed stor og bureaukratiet dygtigt og retsindigt, kan der næppe være tvivl om at en af hans inspirationskilder er Ørsted. Og når han i sin disputats⁵⁹ bemærker at junigrundloven for en del kun stadfæster og systematiserer borgerlige rettigheder der ved lovgivning og praksis var vundet i enevældens storhedstid, gentager han blot hvad Ørsted har sagt. Ellen Jørgensen har bemærket den slående lighed mellem A. D. Jørgensens og Ørsteds skildring af dansk guldalder,⁶⁰ men jeg mener der er vigtigere spor i Jørgensens afsnit om 1814–52 i Danmarks Riges Historie. A. D. Jørgensens vurdering af de nationalliberale som mænd der vilde omstøde og genføde alt og gøre det i den kortest mulige tid, og som savnede blik for hvor meget af det de krævede der allerede var tilstede før 1848,⁶¹ falder i hvert fald sammen med Ørsteds opfattelse, og var den stik modsatte af den Jørgensen havde udtrykt en halv snes år før, i 1884.⁶² Også hans billede af Christian VIII som en konge der vilde gøre ret og skel mellem danske og tyske i monarkiet svarer til Ørsteds og kan have fået sin første inspiration fra ham. Jørgensens karakteristik af kongen i Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie (1882) var langt mindre positiv. A. D. Jørgensen gør i en afhandling fra 1895 selv opmærksom på at Ørsteds erindringer på mange måder kunde have rettet på samtids og eftertids hårde domme over kongen og hans regering. Men Ørsted var så upopulær da han skrev, og skrev så kedeligt at han længe ingen indflydelse fik på den offentlige mening og historieskrivningen, siger A. D. Jørgensen.⁶³ Også Marcus Rubin står trods sit mere kritiske syn på den sene enevælde i stor gæld til Ørsteds erindringer og har vedgået gælden i varme ord.⁶⁴

Ørsteds forsvar for Christian VIII, som han fandt blev uretfærdigt bedømt af både danske og tyske, kan give anledning til en slutbemærkning: Den at et af de mest positive træk i billedet af Ørsted som politiker og menneske er hans ønske om og villie til at øve retfærdighed — retfærdighed som han opfattede den i *sin* ånds lys, men dog retfærdighed.⁶⁵

Noter til Ørsted som politiker

Forkortelser: Liv = Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie (1851–57).

Prøvelse = Samme: Prøvelse af de Rigsforsamlingen forelagte Udkast til en Grundlov og en Valglov (1849).

Opretholdelse = Samme: For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed (1850).

Rigsforsamlingen = Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848–49.

Hans Jensen I–II = De danske Stændersforsamlingers Historie 1830–1848 (1931–34).

1) Asger Lomholt: Det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1742–1942 I (1942), 462 ff.; II (1950), 327 ff. – 2) Valdemar Vedel: Guldalderen i dansk Digtning (1890), 81, 99, 101. – 3) Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1798–1809 I (1945), 241. – 4) Liv I, 13 f. – 5) Om middelstandsbegrebet P. Bagge i Hist. Tidsskr. 12 r. IV (1969–70), 461 ff. – 6) Prøvelse, 28 f. – 7) Edv. Holm: Den offentlige Mening og Statsmagten ... 1784–1797, 26 ff. – 8) Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799–1848 (1944). – 9) Ørsted: Eunomia I (1815), 90; Hans Jensen i Hist. Tidsskr. 10. r. I (1930–31), 50–67; Hans Jensen I, 244. – 10) Liv III, 327. – 11) Liv I, 124 ff. – 12) Prøvelse, 493 f. – 13) Anhang til landstingstidende, 4. session 1852–53. – 14) Liv III, 243. – 15) Liv I, 135 f. – 16) Rubin: Frederik VI's Tid (1895), 528 f. – 17) f.e. Opretholdelse, s. XI. – 18) Liv I, 132. – 19) Liv I, 401. – 20) Liv III, 243. – 21) Afhdl. Om Forholdet mellem Religion og Stat i Eunomia I (1815); Tidsskr. for Litteratur og Kritik VI (1841) 2. bd., 351–58; VII (1842) 1. bd., 389 ff., 402 ff. – 22) Se Monrads, Lehmanns og C. M. Jespersens udtalelser i P. Bagge: Studier over D. G. Monrads Statstanker (1936), 23 og Hans Jensen II, 229 f., 431 f., 438; om de nationalliberales senere tilnærmelse til Ørsteds tankegang D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864 (1914) og P. Bagge: Akademikerne i dansk politik i 19. årh., Hist. Tidsskr. 12. r. IV (1969–70). – 23) Tidsskr. for Litteratur og Kritik VII (1942) 1. bd., 389. – 24) sst., 415. – 25) Hans Jensen I, 147–277. – 26) Jens Arup Seip: Teorien om det opinionsstyrte enevelde (Oslo 1958). – 27) Troels G. Jørgensen: Anders Sandøe Ørsted (1957), 168 ff.; jfr. Ørsteds Oplysninger til Vælgerne i det tredje københavnske Distrikt (1848), 12 ff.; her om at han fra stændernes indførelse mente at de med tiden måtte afløses af en fri forfatning. – 28) Tidsskr. for Litt. og Kritik VI (1841) 2. bd., 244, 281; VII (1842) 1. bd., 390 f., 397, 399, 402, 414 f., 454 ff., 462. – 29) Liv I, 18 ff.; Ditlev Tamm: Fra »lovkyndighed« til »retsvidenskab«. Studier over betydningen af fremmed ret

for A. S. Ørsteds privatretlige forfatterskab (1976). – 30) Opretholdelse, 19. – 31) sst. 73 ff., 273. – 32) Liv II, lxxiii. – 33) Hans Jensen II, 318–31, 362 f. – 34) Opretholdelse, 32 ff.; Hans Jensen II, 376–89, 399–408; Niels Petersen (udg.): *Betænkninger fra Christian VIIIs tid om styrelsen af det danske monarki* (1969), xxxiii; Poul Jensen: *Penge, presse og politik 1839–1848* (1971), 199–212. – 35) Jfr. Opretholdelse, 31 ff. – 36) Niels Petersen: *anf. skr. 117–37, 149–205, 275 f., 299 f.* og Niels Petersens indledning; Liv II, 446 ff.; IV, xxxiii–xxxix; Opretholdelse 13 f., 32–37, 53 f., 260–62. – 37) Se bl. a. *Danske Magazin* 7. r. IV (1943–48), 139, 164 og Rigsforsamlingen, 2767. – 38) Prøvelse 1. – 39) Rigsforsamlingen, 3248 f. og J. A. Hansen: *Vor Forfatnings Historie I* (1868), 221. – 40) Rigsforsamlingen, 2506 og flg. – 41) Rigsforsamlingen, 2681 ff., 3330 ff.; Prøvelse 257, 353 f., 453 ff. – 42) Prøvelse, 9–102 passim; Rigsforsamlingen, 3250. – 43) Rigsforsamlingen, 2880 ff. – 44) Prøvelse, 53–102 passim; iflg. Bergsøe: *Den danske Stats Statistik III* (1848), 481 var der ved stændervalgene i kongeriget 1840 7433 valgbare. Kun besiddere af fast ejendom var valgbare. Census var for mindre landejendomsbesiddere 8 tdr. htk. (fæstere 10 tdr.), dvs. en stor bondegård, for københavnerne ejendom til 8000 rdl. assuranceværdi, for købstadboere 2000. Ørsteds landstings valgretscensus var for landmænd 16 tdr. htk. (på Sjælland svarende til et gennemsnit på 180 td. land, en større proprietærgård, i Jylland meget mere); for København 24000 rdl. assuranceværdi, for købstæderne 16000. Selv om Ørsted gav valgret til kapitalister med mindst 24000 rdl. anbragt i sikre papirer (jeg skønner at der ikke har været flere end 1000 der ikke tillige opfyldte valgretsbetingelsen for fast ejendom), må Ørsteds vælgertal efter mit skøn have været mindre end halvdelen af de 7433. – 45) Statsrådets Forhandlinger 1848–63 IV, 23. – 46) Troels G. Jørgensen: *anf. skr.*, 256 hævder at Ørsteds fortolkning af forbeholdet var den vigtigste grund til at han blev minister; jfr. L. Koch: *Anders Sandøe Ørsted* (1896), 224. – 47) Niels Neergaards udførlige skildring af »ministeriet Ørstedes historie findes i *Under Junigrundloven I*, kap. 14. – 48) Ørsteds her omtalte korrespondance med ministerkolleger findes i Ørsteds privatarkiv i rigsarkivet. Sst. ligger også brevet til Carl Moltke der ikke ser ud som en koncept. Det er derfor usikkert om Moltke har læst det. Det er forgæves eftersøgt i Carl Moltkes privatarkiv i rigsarkivet. – 49) Opretholdelse, 252 f. – 50) Landstingstidende 5. session 1853–54, 1961, 1968. – 51) D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, udg. af Aage Friis (1914), 36 f. – 52) Statsrådsprotokollerne VI, 44; jfr. Ernst Andersen: *Fra Juraens Overdrev* (1953), 163 f. – 53) L. Koch: *anf. skr.*, 74. – 54) *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, 4. udg. II (1944), 292; Hans Jensen II, 664. – 55) *Danmarks Riges Historie VIa* (1896–98), 312. – 56) *Frederik Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie II*, 4. udg. (1874), 480, 579; Ørsteds forfatterskab efter 1854 tyder ikke på at han var åndeligt svækket. – 57) *Optaget i forfatterens Literære Feuilletoner* (1880). – 58) P. Bagge i *Nordisk Tidsskrift (Letterstedtske)* 1951, 326 ff. – 59) *Dansk Jordpolitik I* (1936), 273. – 60) *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarh.* (1943), 214. – 61) *Danmarks Riges Historie VIa*, 384. – 62) A. D. Jørgensen: *Historiske Afhandlinger IV* (1899), 55–58. – 63) *Historiske Afhandlinger III* (1898), 293 f. – 64) Marcus Rubin: *Frederik VI's Tid* (1895), 528 f. – 65) Einar Cohn skriver i sin bog *Økonomi og Politik i Danmark 1848–1875* (1967), 147 at i datiden var »Ørsteds krav om retfærdighed ... et dybtliggende hensyn for lovgiverne«.